

Översättningsstrategier för tyskans konjunktiv. Några exempel från Lars W. Freijs översättning *Världens mått*

Britt-Marie Ek, Mikael Nystrand

Tyskan intar, tillsammans med isländskan, en särställning bland de germanska språken genom att konjunktiven spelar en stor roll i det grammatiska systemet. I svenskan och engelskan lever bara rester av konjunktiven kvar. Konjunktiven utgör därför inte bara en svårighet för den som ska lära sig tyska, ”ein besonderes Lernproblem” (Fabricius-Hansen 2002:7). Det finns också anledning att ställa sig frågan hur den som behärskar tyska och dess konjunktiv kan återge det som uttrycks med tyskans konjunktiv på svenska, vilket vi har gjort med utgångspunkt i den tyska romanen *Die Vermessung der Welt* av Daniel Kehlmann och dess svenska översättning *Världens mått* av Lars W. Freij. Denna roman är skriven som ett referat författat av en historiker och detta markeras genom en överdriven och nästan löjväckande användning av konjunktiv, där man kan anta att översättaren stått inför en riktig utmaning när det gällt att återge alla de tyska konjunktivformerna som motsvarande referat på svenska. Dock har översättaren visat på stor kreativitet och använt sig av ett antal strategier för att komma åt källtextens speciella betydelse i sin översättning, vilket vi strax ska återkomma till. Innan vi gör detta ska vi dock sammanfatta huvuddragen av referatkonjunktivens användning i tyskan och kort kommentera några motsvarande konstruktioner i svenskan.

Liksom i svenskan kan man i tyskan markera att det är fråga om referat genom användandet av anföringsverb, genom bisatsform på det refererade samt genom att deiktiska kategorier, som t. ex. personliga pronomen, syftar på återgivandets talsituation. Därutöver har tyskan alltså till skillnad från svenskan möjligheten att

markera indirekt tal genom användandet av verbens konjunktivformer. Ingen av dessa referatmarkörer är obligatorisk men oftast används minst en av dem. Konjunktiven används särskilt i stället för indikativ på högre stelnivå:

- (1) Er sagte, dass er erst morgen kommen *könne*.

Konjunktiven är obligatorisk vid s. k. *berichtete Rede*, där ett referat består av flera satser och där i regel enbart den första har ett anföringsverb, medan de efterföljande satserna är huvudsatser, i vilka det endast genom konjunktiven framgår att det är fråga om ett fortsatt refererande efter den inledande satsen med anföringsverb:

- (2a) Peter sagte, dass er erst morgen kommen *könne*. Er *müsse* heute arbeiten. Er *habe* auch ein paar andere Verpflichtungen und *werde* am Abend einem Freund *helfen*. Er *fahre* morgen früh mit dem ersten Zug. Dieser Zug *sei* aber sehr schnell.

I den tyska texten signalerar konjunktiven att det är vad Peter har sagt som refereras i hela texten. Om detta ska återges på svenska behövs andra språkliga medel. Svenskan kan t ex markera referat genom att infoga *anföringsverb*, genom en *preposition* som *enligt* eller genom att använda sig av *tempusförskjutning*. Den senare kan betraktas som svenskans grammatiska motsvarighet till tyskans konjunktiv och innebär att tempusformer förskjuts till den refererandes dåtidsperspektiv på det som refereras. Det som i det direkta talet stått i presens förskjuts således till preteritum: *Han sade: "Jag är sjuk."* blir i det indirekta talet till: *Han sade att han var sjuk*. Den tyska texten ovan skulle alltså med hjälp av anföringsverb, tempusförskjutning och tillägg av prepositionsuttryck på svenska kunna återges enligt följande:

- (2b) Peter *sa* att han inte *kunde* komma förrän i morgon. Han *var* tvungen att arbeta idag. Han *tillade* att han *bade* ett par andra förpliktelser och *skulle hjälpa* en vän på kvällen. Han *skulle åka* i morgon bitti med första tåget. *Enligt honom var* dock detta tåg mycket snabbt.

Frågan är hur långt man kommer med dessa konstruktioner i svenskan i en text som till stor del är skriven i konjunktiv. Det går ju knappast att lägga till ett verb som *säga* eller en preposition som *enligt* i mer eller mindre varenda mening. Därtill kommer problemet att svenskans preteritum inte alltid är entydigt med avseende på referat. I den ovanstående texten är det väl knappast någon tvekan om att hela texten refererar vad Peter har sagt men i (3a) är det inte helt klart om den andra

meningen återger vad Peter har sagt, om det är författaren till texten som talar eller om Peters egna tankar återges:

- (3a) Peter *sade* att han var sjuk. Han *undrade* om han *skulle kunna* besöka oss nästa vecka.

Den motsvarande tyska meningen (3b) visar dock klart genom konjunktiven när det rör sig om ett referat:

- (3b) Peter sagte, dass er krank *sei*. Er *frage* sich, ob er uns nächste Woche besuchen *könne*.

Svenskan tycks alltså genom sin avsaknad av konjunktiv inte riktigt kunna hantera de språkliga finesser som tyskans konjunktiv möjliggör. Dock finns det i regel också i svenskan medel att ta till för att återge detsamma som tyskan i sådana fall. Vi ska nu visa med några exempel hur översättaren har försökt komma runt sådana oklarheter vid översättningen av *Die Vermessung der Welt*.

2. Översättningsstrategier i *Världens mått*

Vid våra undersökningar av romanen *Världens mått* har vi hittat ett förvånansvärt stort antal konstruktioner i svenskan som översättaren begagnat sig av som översättningsstrategier för att återge den tyska källtextens konjunktivformer (se Ek & Nystrand 2013, Ek 2017 och Nystrand 2017). Den absolut vanligaste strategin förutom tempusförskjutning har, inte helt oväntat, visat sig vara att i den svenska texten lägga till ett anföringsverb för att markera att det är fråga om indirekt tal. Detta kan tyckas självklart men det visar sig att översättaren har använt sig av denna strategi på ett mycket effektivt sätt och därmed lyckats undvika en störande upprepning av anföringsverb i den svenska texten. Låt oss visa detta med några exempel:

- (4a) Kunth legte ihm die Hand auf die Schulter. Niemand *könne* ermessen, was ihm diese Familie *gewesen sei*.
- (4b) Kunth lade handen på hans axel och *sade* att ingen kunde mäta den betydelse som den avlidnas familj hade haft för honom.

Genom tillägget av verbet *sade* utesluts att den andra meningen kan tolkas som en kommentar av berättaren eller en inblick i Kunths tankar. Översättaren kopplar

här ihop de båda meningarna genom att koordinera dem med *och* samt lägger till verbet *sade* som utgör en logisk fortsättning på gesten att lägga handen på någons axel från den första meningen.

Ett annat exempel på ett strategiskt lyckat tillägg av ett anföringsverb är (5):

- (5a) Sie müssten es heute noch schaffen, sagte Humboldt. Die Nacht *werde* kalt. Sie *seien* verwirrt. Sie *würden* nicht überleben.
- (5b) De måste vara nere före morgondagen, sade Humboldt, och *tillade* att det skulle bli en kall natt, att de var förvirrade och inte skulle överleva annars.

Den tyska källtexten innehåller här fyra meningar, som alla uppvisar konjunktivformer för att markera indirekt tal. De tre senare meningarna återges i den svenska texten med tre koordinerade bisatser, som inleds med verbet *tillade*. Översättaren lyckas här alltså med tillägg av ett enda verb fånga hela den tyska passagen och ändå undvika att rada verb på varandra i den svenska texten.

Ett intressant exempel på översättningsproblem är följande, där den tyska källtexten innehåller ett anföringsverb som självt står i konjunktiv:

- (6a) Gauss nickte. Man *sage*, Napoleon habe seinetwegen auf den Beschluss Göttingens verzichtet.
- (6b) Gauss nickade och *inflikade* att det *sades* att Napoleon för hans skull hade avstått från att bombardera Göttingen.

Genom tillägget av verbet *inflikade* visas att Gauss fortfarande talar och att det således är fråga om indirekt tal. Utan detta hade meningen lätt kunnat tolkas som en berättarkommentar om vad som sägs om Napoleon och Göttingen. Genom att sedan använda passivformen i *det sades* undviks en stilistiskt mindre lyckad upprepning av anföringsverb i preteritum som ...*inflikade att man sade att...*

En alternativ strategi till att använda ett anföringsverb med efterföljande *att*-sats är att sätta in en *ackusativ med infinitiv*-konstruktion – ex. *Hon sade sig känna till detta* som alternativ till *Hon sade att hon kände till detta*, där subjektsformen omvandlats till objektsform och det finita verbet till infinitiv –, en möjlighet som för övrigt saknas i tyskan vid just säge- och tankeverb:

- (7a) Na ja, sagte der Herzog enttäuscht. Dann solle er das Stipendium trotzdem haben. Und wiederkommen, wenn er etwas vorzeigen könne. Er *sei* sehr für die Wissenschaft.

- (7b) Nåja, sade hertigen besviket. Så fick han väl ge gossen stipendiet i alla fall. Och Gauss skulle komma tillbaka när han hade något att visa upp. Hertigen *sade sig vara* en vän av vetenskapen.

Denna konstruktion förekommer också i passiverad form, som *nominativ med infinitiv*:

- (8a) Humboldt starrte ihn ein paar Sekunden an. Das habe er noch nicht entschieden. Die Mission Esmeralda *sei* die letzte christliche Siedlung vor der Wildnis.
- (8b) Humboldt stirrade på honom i några sekunder. Det var något han ännu inte hade bestämt sig för. Missionsstationen Esmeralda *hade uppgetts vara* den sista kristna bosättningen före vildmarken.

Grundstrategin i detta senare exempel är som i så många andra att använda den ovan beskrivna tempusförskjutningen. Nominativ med infinitiv som mera specifik strategi sätts här in för att visa att översättaren har tolkat passagen så, att Humboldt både citeras och själv citerar någon, vars namn inte nämns. Denna tolkning bygger på att man, när man citerar i ”två steg” i tyskan, tar över konjunktivformen oförändrad från det kronologiskt första citatet. En okänd person har i det här fallet sagt: ”[...] ist die letzte christliche Siedlung”, där verbformen *ist* av den likaså okände rapportören återges med konjunktivformen *sei*, en form som sedan övertas av Humboldt när han citerar rapportören. Nominativ med infinitiv möjliggör här två saker: dels indikerar den referat, dels låter den den ursprunglige talaren – agenten – förbli anonym.

Med ackusativ med infinitiv respektive nominativ med infinitiv kompenserar översättaren medlet referatkonjunktiv med ett grammatiskt medel som förekommer vid ett betydligt större antal verb i svenskan än i tyskan.

Ett annat alternativ till anföringsverb med *att*-sats är att substantivera ett sägeverb, att använda en s. k. *nominalisering*, vilket har gjorts i (9), där sägeverbet *motivera* står i substantiverad form – *med motiveringen*:

- (9a) Unterwegs hatte eine Eruption des Vulkans Cotopaxi einen Sturm ausgelöst, und da der Kapitän Humboldts Ratschläge ignoriert hatte – er *machte* das seit Jahren, und es *widerspreche* dem Seerecht, seinen Navigator zu kritisieren, Besatzungsmitglieder *könnten* dafür aufgeküpfelt werden –, waren sie weit vom Kurs abgetrieben.

- (9b) På vägen hade vulkanen Cotopaxi fått ett utbrott och givit upphov till en storm, och då kaptenen hade ignorerat Humboldts råd – *med motiveringen* att han hade hållit på med detta arbete i många år och att det var ett brott mot sjörätten att kritisera den som hade hand om navigationen, besättningsmedlemmar kunde rentav få dingla i galgen för en sådan sak – hade de drivit långt ur kurs.

På samma sätt används t. ex. frasen *med kommentaren*.

Översättaren visar på ett par möjligheter till inom verbala strategier. En av dem är att faktiskt även på svenska använda *konjunktiv*, något som ändå idag är ovanligt i referatsammanhang:

- (10a) Das *sei* doch keine Art.

- (10b) Så där *finge* man väl ändå inte bete sig.

Just i ovanstående exempel tolkar man utan problem satsen som indirekt tal, men vid några tillfällen använder sig översättaren av *vore* på motsvarande sätt och då uppstår ett smärre problem, då man gärna tolkar in ett hypotetiskt element som inte finns i originaltexten, eftersom det är just i irreella satser vi är vana att se och höra formen *vore*, som väl är den enda konjunktivform som fortfarande är riktigt gångbar i svenskan.

Den sista möjligheten vi ska nämna inom det verbala området är att byta anföringsform, genom att gå över från indirekt till direkt tal, vilket sker genom byte av modus: tyska presens konjunktiv går över till svenska *presens indikativ*.

- (11a) Dort *sei* ein Vulkan, sagte Humboldt mit zitternder Stimme, die Zeit sei knapp, kein Grund zum Trödeln!

- (11b) Där *är* en vulkan, sade Humboldt med darrande röst och tillade att de hade ont om tid, ingen anledning att slå dank!

Presensstrategin används till exempel för att framhäva utsagor som är mycket centrala för handlingen, som i det här fallet att Humboldt och hans följeslagare står inför en vulkan.

En av de strategier som nämndes i inledningen, nämligen att göra bruk av en *prepositionsfras med enligt*, används av översättaren, om än inte speciellt frekvent, något som kan ha sin förklaring i att en överanvändning av sådana fraser skulle leda till störande upprepningar:

- (12a) Humboldt trank einen Schluck Wein und kam auf die Last des Despotismus und die Ausbeutung der Bodenschätze zu reden, welche einen sterilen Reichtum *erzeuge*, von dem die Volkswirtschaft niemals profitieren *könne*.
- (12b) Humboldt tog en klunk vin och övergick till att tala om despotismens börda och exploateringen av mineralfyndigheterna, vilken *enligt hans mening* gav upphov till en steril rikedom, som aldrig kunde vara av godo nationalekonomiskt.

Genom *konjunktioner* som *och*, *utan* och *men* ges möjligheten att knyta ihop i viss mån otydliga anföringssatser med tydliga sådana, så att hela satskomplexet lätt tolkas som anföring, jfr (13):

- (13a) Er müsse das fragen, sagte Humboldt. Er *könne* seinen Sinnen nicht trauen.
- (13b) Han var tvungen att fråga, sade Humboldt, *för* han kunde inte tro sina sinnen.

Småord som *ju* och till viss del *nog*, ibland kallade *modalpartiklar*, har en interaktiv funktion och kan därför, mestadels i samspel med andra signaler, peka mot att det är tal eller en karaktärs tankar som skildras. I (14) samspelar *ju* i denna roll med *interpunktionen* i form av ett utropstecken, som tydligt visar att det inte är fråga om en kommentar från berättaren eftersom denne inte gör bruk av känslöbetonade utrop.

- (14a) Bonpland hielt ihn auf.
Es *helfe* nichts, der Hund *sei* weg.
- (14b) Bonpland hejdade honom.
Det var *ju* meningslöst, hunden var förlorad!

Att sätta in en *interjektion* som *jo* – här dessutom föregången av talstreck – ger också en tydlig koppling till tal, såsom framgår av (15), där *undrade* tack vare denna strategi uppfattas som del av en anföring och inte som beskrivande verb i en berättarkommentar. Genom det tydliga innehållssambandet uppfattar man sedan även *frågade* och *lovade* som del av anföringen. I sista satsen stöds tolkningen av *gjorde* dessutom av *ju*.

- (15a) Bartels hatte nicht verstanden. Sie *meine*, ob das denn etwas werden *könne*, mit Carl als Forscher. Sie *frage* im Vertrauen und *verspreche*, nichts weiterzusagen. Als Mutter *make* man sich eben Sorgen.

- (15b) Bartels hade inte förstått vad hon menade. – *Jo*, hon undrade om det kunde sluta lyckligt, med Carl som forskare. Hon frågade i förtroende och lovade att inte föra hans ord vidare. Som mor gjorde man sig *ju* alltid sådana bekymmer.

Den sista strategin vi ska ta upp är en förändring av satsbyggnaden som består i att en huvudsats (med underordnad bisats) görs om till en *relativsats* och på så sätt blir underordnad en sats med tydligt anföringsverb:

- (16a) Er sei vermutlich etwas weiter herumgekommen, sagte Humboldt scharf. Und er *versichere* ihm, es *gebe* dreckigere.
- (16b) Humboldt sade skarpt att han själv förmodligen hade sett mer av världen än sin gäst, *som han kunde försäkra att det fanns smutsigare*.

Som vi har sett av exemplen är det inte alls omöjligt att återge tyskans referatkonjunktiv, det gäller bara att vara uppfinningsrik och sätta in språkliga medel som (tillsammans med andra signaler) ger indikation om tal. Lars W. Freij har med stor språklig medvetenhet gett prov på detta och listan över de strategier han använder hade lätt kunnat göras ännu längre.

Litteratur

- Ek, Britt-Marie (2017). *Die Modalpartikeln ju und nog als Übersetzungsstrategie* (= Lunder Arbeitspapiere zur Germanistik 3). Lunds universitet: Språk- och Litteraturcentrum.
- Ek, Britt-Marie & Nystrand, Mikael (2013). "Das schwedische Präsens als Übersetzungsstrategie beim deutschen Referatkonjunktiv". I Molnár, Valéria (red.). *Sprache & Pragmatik. Arbeitsberichte 53*, s. 25–43. Lunds universitet: Språk- och Litteraturcentrum.
- Fabricius-Hansen, Cathrine (2002). "Nicht-direktes Referat im Deutschen – Typologie und Abgrenzungsprobleme". I Fabricius-Hansen, Cathrine, Leirbukt, Oddleif, Lettnes, Ole (utg.). *Modus, Modalverben, Modalpartikeln*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Kehlmann, Daniel (2007⁴²). *Die Vermessung der Welt*. Rowoldt Verlag. Reinbek bei Hamburg. I svensk översättning av L. W. Freij, *Världens mått*. Bonniers. Pössneck, Tyskland.
- Nystrand, Mikael (2017). *Indirekte Redeviedergabe im Deutschen und Schwedischen. Redeindizierende Verben im Schwedischen als Substitut für den deutschen Referatkonjunktiv* (= Lunder Arbeitspapiere zur Germanistik 2). Lunds universitet: Språk- och Litteraturcentrum.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999). *Svenska Akademiens grammatik (SAG)*. Stockholm: Svenska Akademien och Norstedts Ordbok. Bd.4.